

ЛИСИК В. М.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.4:341.231:340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.34>**СПІЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ КОРЕНІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО
ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті досліджено спільні філософські та антропологічні корені Міжнародного гуманітарного права (МГП) та Міжнародного права прав людини (МППЛ). Актуальність роботи зумовлена необхідністю глибокого розуміння концептуальної єдності цих галузей для їх гармонійного застосування в умовах сучасних викликів міжнародній безпеці. Метою статті є доведення тези про походження МГП та МППЛ з єдиного ідейного джерела – концепції гуманності. Методологія дослідження включає історико-правовий, порівняльний та міждисциплінарний підходи, що дозволило простежити еволюцію ідеї гуманності від її біологічних передумов (емпатія, кооперація) до інституціоналізації у світових релігіях та філософії Просвітництва.

У статті проаналізовано, як спільний гуманістичний імпульс реалізувався двома різними шляхами. Перший шлях – обмеження державної влади над індивідом – став основою для МППЛ і був парадигмально втілений у Біллі про права США. Другий – самообмеження жорстокості комбатантами – ліг в основу МГП, що яскраво демонструє Кодекс Лібера. Показано, що, попри інституційне розмежування, Застереження Мартенса завжди функціонувало як філософський міст, вбудовуючи «закопи гуманності» та «вимоги суспільної свідомості» в тканину позитивного права. Результати дослідження свідчать, що на сучасному етапі відбувається інтенсивна конвергенція двох галузей, яка проявляється у «гуманізації гуманітарного права» та еволюції судової практики (зокрема МС ООН та ЄСПЛ) від жорсткого принципу *lex specialis* до гнучкого «узгодженого тлумачення». Зроблено висновок, що синергія МГП та МППЛ є логічним наслідком їхньої спільної інтелектуальної історії та становить найпотужніший інструмент міжнародного правопорядку для захисту людської гідності та боротьби з масовими звірствами.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право (МГП), міжнародне право прав людини (МППЛ), гуманність, людська гідність, Застереження Мартенса, *lex specialis*, конвергенція права, філософія права, Кодекс Лібера, Загальна декларація прав людини, гуманізація, узгоджене тлумачення.

Lysyk V. M. Common philosophical roots of International humanitarian law and International human rights law

This article explores the common philosophical and anthropological roots of International Humanitarian Law (IHL) and International Human Rights Law (IHRL). The relevance of the work is driven by the need for a deep understanding of the conceptual unity of these branches for their harmonious application in

the face of modern challenges to international security. The purpose of the article is to prove the thesis that IHL and IHRL originate from a single ideological source – the concept of humanity. The methodology includes historical-legal, comparative, and interdisciplinary approaches, which allowed tracing the evolution of the idea of humanity from its biological prerequisites (empathy, cooperation) to its institutionalisation in world religions and Enlightenment philosophy.

The article analyses how the common humanistic impulse was realised through two different paths. The first path – the limitation of state power over the individual – became the foundation for IHRL and was paradigmatically embodied in the U.S. Bill of Rights. The second – the self-restraint of cruelty by combatants – formed the basis of IHL, as vividly demonstrated by the Lieber Code. It is shown that, despite their institutional separation, the Martens Clause has always functioned as a philosophical bridge, embedding the «laws of humanity» and the «dictates of public conscience» into the fabric of positive law. The results of the study indicate that at the present stage, there is an intensive convergence of the two branches, manifested in the «humanisation of humanitarian law» and the evolution of judicial practice (notably by the ICJ and ECtHR) from the rigid *lex specialis* principle to a flexible «harmonious interpretation». It is concluded that the synergy of IHL and IHRL is a logical consequence of their shared intellectual history and constitutes the most powerful tool of the international legal order for protecting human dignity and combating mass atrocities.

Key words: *International Humanitarian Law (IHL), International Human Rights Law (IHRL), humanity, human dignity, Martens Clause, lex specialis, convergence of law, philosophy of law, Lieber Code, Universal Declaration of Human Rights, humanisation, harmonious interpretation.*

Постановка проблеми. У сучасному міжнародному правопорядку МГП та МППЛ часто розглядаються як окремі, хоч і взаємодоповнюючі, галузі. Це розмежування, що підкреслюється доктриною *lex specialis*, може затмарювати їхню глибинну концептуальну єдність. Відсутність цілісного розуміння їхнього спільного генезису ускладнює гармонійне застосування обох галузей, особливо в умовах гібридних конфліктів та окупації, де межа між війною та миром розмита. Актуальність дослідження полягає у необхідності довести, що МГП та МППЛ є не просто функціональними партнерами, а продуктами єдиного філософського та антропологічного імпульсу. Виявлення цього спільного кореня має важливе практичне значення, оскільки обґрунтовує необхідність їхньої синергії та узгодженого тлумачення для максимального захисту людської гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи сучасного розуміння МГП були закладені такими класиками, як Ж. Пікте, який систематизував його принципи. Водночас міждисциплінарні дослідження розширили погляд на джерела гуманності. Праці приматолога Ф. де Вааля доводять біологічну вкоріненість емпатії, тоді як філософи А. Бучанан та Р. Пауелл у своїй біокультурній теорії показують, як культура трансформує еволюційні схильності людини в складні моральні системи. Історики права, зокрема Дж. Бест, простежили еволюцію гуманності у військових кодифікаціях.

Центральною для взаємодії галузей є праця Т. Мерона, який ввів у науковий обіг концепт «гуманізації гуманітарного права», та А. Кассезе, що глибоко проаналізував значення Застереження Мартенса як мосту між позитивним правом і «законами гуманності». Незважаючи на значну кількість праць, присвячених окремим аспектам МГП, МППЛ чи їхній взаємодії, невирішеною залишається частина загальної проблеми, а саме – створення цілісної наративної лінії, яка б простежувала еволюцію ідеї гуманності від її антропологічних витоків через релігійно-філософську інституціоналізацію до кодифікації у двох паралельних, але споріднених галузях міжнародного права.

Метою даної статті є доведення тези про спільне філософське походження МГП та МППЛ через комплексний аналіз їхнього спільного ідейного кореня – концепції гуманності. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання: простежити еволюцію ідеї гуманності від її біологічних передумов до інституціоналізації в релігійних та філософських доктринах; продемонструвати на прикладі американського досвіду (Кодекс Лібера та Білль про права) формування двох паралельних парадигм (шляхів) реалізації ідеї гуманності в праві; розкрити роль Застереження Мартенса як концептуального мосту між МГП та МППЛ; проаналізувати сучасні процеси конвергенції та синергії обох галузей у світлі їхньої спільної філософської основи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальна ідея, що лежить в основі як МГП, так і МППЛ, – це ідея гуманності, прагнення обмежити насильство та захистити людську гідність. Гуманність у даному випадку ми можемо розглядати в широкому розумінні як прагнення до справедливості, що має началом визнання цінності людського життя та гідності [1, р. 5-7]. Ця ідея не є суто юридичним чи філософським конструктом; її коріння сягає глибин еволюційної історії людства. Сучасні дослідження в галузі етології та приматології, зокрема праці Франса де Вааля, переконливо демонструють, що емпатія, яку він визначає як здатність «розуміти емоційний стан інших» [2, р. 28], є унікальною адаптацією, що дозволяє соціальним організмам працювати спільно. Ця здатність, що еволюціонувала від простого «емоційного зараження» до цілеспрямованої допомоги, притаманна не лише людям, а й багатьом іншим ссавцям, що спростовує спрощену модель «виживання найприспосованішого» як безжальної конкуренції [2, р. 81–85]. Цей біологічний імпульс до кооперації та альтруїзму є первинним джерелом гуманності.

Однак самі по собі біологічні диспозиції не створюють складних правових систем. Як доводять А. Бучанан та Р. Пауелл у своїй біокультурній теорії, культура «не тільки звільнила нас від, але, що важливіше, трансформувала нашу еволюціонувальну моральну природу» [3, р. 45]. Людська мораль є динамічною системою, що розвивається у взаємодії між генетичною спадковістю та культурним середовищем, дозволяючи людству створювати універсалістські етичні системи. Цей підхід спростовує «евоконсерватизм» – песимістичний погляд, згідно з яким людська природа «жорстко запрограмована» на насильство. Натомість, людська психологія є пластичною, і завданням соціальних інституцій, включно з правом, є створення умов, що сприяють прояву кооперативних, а не агресивних аспектів нашої природи [3, р. 11–14].

Першими великими системами, що інституціоналізували ідею гуманності, стали світові релігії. Вони вперше кодифікували фундаментальну напругу між ідеалом співчуття та необхідністю виправданого насильства. В індуїзмі ця дилема розкривається у «Бхагавад-гіті», де Крішна переконує Арджуну виконати свій обов'язок воїна у праведній війні (дхарма юдх). Водночас індуїзм першою релігійною системою яка проповідує принцип ахімси (ненасильства) [4, р. 61–63]. Подібну подвійність ми бачимо і в християнстві, яке, закликаючи «любити ворогів своїх» (Матвія 5:44), розробило доктрину справедливої війни, та в ісламі, який, проголошуючи цінність людського життя, допускає джихад для самозахисту, встановлюючи при цьому суворі обмеження на ведення бойових дій [5, р. 17, 22]. Ці релігійні системи заклали концептуальну основу для майбутнього поділу на МГП (регулювання насильства між групами) та МППЛ (регулювання відносин усередині групи).

Філософія Просвітництва здійснила вирішальний крок до секуляризації та універсалізації цих ідей, розробивши концепцію природних прав. Мислителі, такі як Д. Локк, обґрунтували, що кожна людина має невід'ємні права на «життя, свободу та власність», які держава не дарує, а лише зобов'язана захищати [6, Ch. IX, § 123–124]. Ця ідея, що влада є інструментом для захисту прав, а не їхнім джерелом, стала філософським фундаментом для сучасного МППЛ. У центрі як релігійних, так і світських концепцій лежить ідея людської гідності. Як зазначено в Преамбулі до Загальної декларації прав людини, «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [7]. Схожі слова закріплено в преамбулі Статуту ООН [8].

Ця ідея, що кожна людина є «метою в собі» (за Кантом) або створена за «образом і подобою Божою», є спільним знаменником для МГП та МППЛ, вимагаючи поваги до особистості як у мирний, так і у воєнний час [9, р. 429].

Перехід від абстрактних ідей до позитивного права яскраво ілюструє американський досвід XIX століття. Тут були створені два документи, що стали парадигмами двох шляхів реалізації ідеї гуманності. Кодекс Лібера 1863 р., розроблений під час Громадянської війни в США, став першою сучасною кодифікацією законів війни [10]. Він намагався знайти баланс між військовою необхідністю та гуманністю, дозволяючи жорсткі заходи для швидкого завершення війни (Ст. 15), але водночас забороняючи безглузду жорстокість, тортури та вбивство «полонених» (Ст. 16, 70) [10]. Кодекс Лібера втілює шлях МГП – обмеження жорстокості через самообмеження комбатантів – і став «шаблоном для міжнародних зусиль з кодифікації законів та звичаїв війни» [11, р. 19], вплинувши на Гаазькі конференції, де було прийнято кілька документів, які стосуються регулювання правил ведення війни. З іншого боку, Білль про права США 1791 р. став втіленням шляху МППЛ – обмеження влади держави над індивідом. Він виходить з переконання, що права є природними, а уряд встановлюється для захисту власності «усякого роду» [12]. Білль про права встановлює чіткі юридичні межі для державної влади, захищаючи свободу слова, справедливий суд та недоторканність особистості [13]. Це шлях обмеження влади. Ці два документи є двома різними «технологіями» впровадження однієї філософії у різних контекстах, що заклало основу для майбутнього розвитку МГП та МППЛ.

На міжнародному рівні ці два шляхи оформилися в окремі галузі права. Сучасне МГП є результатом еволюції від звичаю до кодифікації, що традиційно поділяється на «Женевське право» (захист жертв війни), «Гаазьке право» (регулювання засобів і методів ведення війни) [14, р. 32–33]. Кульмінацією цього процесу стало прийняття чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., які значно розширили захист, зокрема, прийнявши Четверту конвенцію «Про захист цивільного населення та спільну статтю 3, що поширила гуманітарні гарантії на неміжнародні конфлікти» [15]. Цей розвиток змістив акцент МГП на захист прав та гідності індивіда, наблизивши його до правозахисної парадигми [16, р. 1–2].

Паралельно, як відповідь на жахи Другої світової війни, була прийнята Загальна декларація прав людини 1948 р., що мала стати «дорожньою картою для гарантування прав кожної людини в усьому світі» [17, р. 4]. Її розробка була ареною філософських дебатів між прихильниками природних та позитивних прав, індивідуалістичних та колективістських підходів тощо. Попри розбіжності, розробникам на чолі з Елеонорою Рузвельт вдалося створити універсальний документ, що кодифікував шлях МППЛ – захист особистості через встановлення універсальних стандартів, які обмежують державну владу [18, р. 221–234].

Хоча МГП та МППЛ розвивалися інституційно окремо, в самому серці МГП існував філософський місток – Застереження Мартенса. Вперше включене до Преамбули Гаазької конвенції (II) 1899 р., воно проголошує, що навіть у випадках, не врегульованих договорами, люди залишаються під захистом «принципів міжнародного права, оскільки вони впливають із звичаїв..., із законів гуманності і з вимог суспільної свідомості» [19]. Історично виникнувши як компромісне рішення, воно набуло глибокого значення. Застереження Мартенса запобігає аргументу *a contrario* (що не заборонено, те дозволено) і вбудовує непозитивістські елементи – «закони гуманності» та «вимоги суспільної свідомості» – у матерію позитивного права [20, р. 194–195]. Його цілком можна вважати геніальною сумішшю природного права та позитивізму, яка гарантує, що МГП ніколи не втратить зв'язку зі своїм гуманістичним джерелом, і його центральною ідеєю завжди буде ідея захисту прав людини, та воно завжди змушене буде зважати на розвиток МППЛ, яке часто і виступатиме в якості ідеалу гуманізму і вимог суспільної свідомості.

На сучасному етапі ми спостерігаємо інтенсивну конвергенцію та синергію цих двох галузей. Процес, названий Т. Мєроном «гуманізацією гуманітарного права», полягає у зміщенні акценту МГП на захист прав та гідності індивіда [16, р. 1–2]. Цей процес яскраво проявився в практиці міжнародних кримінальних трибуналів. У справі Тадича МТКЮ,

зіткнувшись з необхідністю кваліфікувати звірства в неміжнародному конфлікті, застосував телеологічне тлумачення, натхненне правами людини, щоб поширити багато норм МГП на такі конфлікти, уникнувши «прогалини у захисті» [21, paras. 97, 119].

Еволюція судової практики від жорсткого розмежування за принципом *lex specialis* до гнучкого підходу узгодженого тлумачення є логічним завершенням цього процесу. Міжнародний Суд ООН у висновку щодо Ядерної зброї постановив, що МГП є *lex specialis*, але не для витіснення МППЛ, а для його тлумачення у специфічних умовах війни [22, para. 25]. Європейський суд з прав людини у справі Хасан проти Сполученого Королівства пішов ще далі, відмовившись від спрощеного застосування *lex specialis* і постановивши, що норми МГП та ЄКПЛ слід «узгоджувати» (*accommodate*) та застосовувати в гармонії [23, para. 104]. Суд не витіснив одну норму іншою, а створив єдиний, гармонізований стандарт захисту. Ця еволюція судової практики є практичним визнанням спільного філософського кореня обох галузей.

Синергетичний ефект від взаємодії МГП та МППЛ є ключовим для боротьби з масовими порушеннями прав людини. Сила МГП – у його специфічності для умов конфлікту, а сила МППЛ – у його розгалуженій системі органів (суди, комітети). Їхня взаємодія дозволяє компенсувати слабкості одна одної. Криміналізація порушень МГП розглядається як посягання на фундаментальні права людини; стандарти МППЛ щодо справедливого суду доповнюють процедурні гарантії МГП; а в ситуаціях, що не досягають порогу збройного конфлікту, МППЛ залишається єдиним джерелом захисту [1, р. 305–307]. Таким чином, синергія МГП та МППЛ є не просто теоретичною концепцією, а практичною реальністю, що дозволяє міжнародному співтовариству комплексно реагувати на масові звірства.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що Міжнародне гуманітарне право та Міжнародне право прав людини походять зі спільного філософського кореня – ідеї гуманності, яка має глибокі антропологічні основи. Ця ідея, що випливає з еволюційної схильності людини до емпатії та кооперації, пройшла довгий шлях від біологічного імперативу до інституціоналізації в релігійних та філософських системах, і зрештою – до кодифікації в позитивному праві. Спільний імпульс до гуманності реалізувався двома різними, але взаємопов'язаними шляхами. Перший, втілений у МППЛ, полягає в обмеженні влади держави над особою шляхом встановлення чітких меж для свавілля. Другий, що став основою МГП, полягає в самообмеженні жорстокості самими комбатантами з метою збереження можливості досягнення миру. Американський досвід – Білль про права та Кодекс Лібера – слугує прикладом першої позитивації цих двох підходів. На міжнародному рівні ці шляхи оформилися в окремі, хоча й філософськи споріднені, галузі міжнародного права. Попри їхнє інституційне розмежування, Застереження Мартенса завжди слугувало концептуальним мостом, що не дозволяв МГП відірватися від своїх гуманістичних основ і вимагав врахування вимог суспільної свідомості.

Сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується інтенсивною конвергенцією цих галузей. Процес «гуманізації гуманітарного права» та еволюція судової практики від жорсткого застосування принципу *lex specialis* до гнучкого «узгодженого тлумачення» є практичним визнанням їхньої спільної мети – захисту людської гідності. Ця синергія є логічним результатом їхньої спільної еволюційної та інтелектуальної історії. Саме у взаємодії МГП та МППЛ, у поєднанні їхніх сильних сторін, полягає найпотужніший інструмент сучасного правопорядку для боротьби з масовими звірствами та забезпечення справедливості для їхніх жертв.

Список використаних джерел:

1. Pictet J. *Development and Principles of International Humanitarian Law*. Dordrecht : Martinus Nijhoff Publishers, 1985. 99 p.
2. De Waal F. *The Age of Empathy: Nature's Lessons for a Kinder Society*. New York : Harmony Books, 2009. 304 p.

3. Buchanan A., Powell R. *The Evolution of Moral Progress: A Biocultural Theory*. New York : Oxford University Press, 2018. 496 p.
4. Johnson J. T. *The Just War Idea: Law and Tradition in Western and Non-Western Cultures*. University Park : Pennsylvania State University Press, 2022. 456 p.
5. Bassiouni M. C. *Introduction to International Criminal Law*. 2nd ed. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 1256 p.
6. Locke J. *Two Treatises of Government*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. 488 p.
7. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 A (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 31.07.2025).
8. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 31.07.2025).
9. Kant I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals. Practical Philosophy*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 41–108.
10. *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code)*. General Orders No. 100. Washington D.C., 24 April 1863.
11. Best G. *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts*. London : Methuen, 1983. 410 p.
12. Madison J. *Property*. *National Gazette*. 29 March 1792. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-14-02-0279> (дата звернення: 31.07.2025).
13. *The Bill of Rights: A Transcription*. 1791. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript> (дата звернення: 31.07.2025).
14. *The Handbook of International Humanitarian Law* / D. Fleck (ed.). 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 960 p.
15. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 31.07.2025).
16. Meron T. *The Humanization of Humanitarian Law*. *American Journal of International Law*. 2000. Vol. 94, no. 2. P. 239–278.
17. Roosevelt E. *The Struggle for Human Rights*. Speech delivered at the Sorbonne, Paris, 28 September 1948.
18. Morsink J. *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1999. 396 p.
19. *Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land*. The Hague, 29 July 1899.
20. Cassese A. *The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky?* *European Journal of International Law*. 2000. Vol. 11, no. 1. P. 187–216.
21. *Prosecutor v. Duško Tadić. Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*. Case No. IT-94-1-AR72. Appeals Chamber, ICTY. 2 October 1995.
22. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. Advisory Opinion. I.C.J. Reports 1996. P. 226.
23. *Hassan v. The United Kingdom*. Application no. 29750/09. Grand Chamber, ECHR. 16 September 2014.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

